

Noziuns da libertad e da democrazia (I)

■ En il temp premodern furmavan las Trais Lias ina da las paucas inslas republicanas entaifer l'Europa monarchica. La legitimaziun da las libertads e dals privilegis correspundents ha manà ad ina vasta litteratura ch'illustra tant la vista interna sco er quella d'ordaifer. La discussiun areguard l'interpretaziun grischuna da noziuns sco «libertad», «soveranità» u «democrazia» reflectescha ils svilups generals entaifer la dumonda da la furma statala adequata; ed ella è er stada sutapposta al privel da trair lingias da cuntinuitad da la democrazia premoderna a la concezziun moderna da l'urden statal.

Libertad

Libertad designescha qua il svilup da la libertad politica dal pievel grischun e da sias communitads en general e la libertad persunala, spiertala e religiusa en spezial. Las funtaunas dal temp medieval preschententan dretgs da libertad da caracter politic-statal a partir dals Zaccos/Victorids (8avel tschientaner) fin a las associaziuns dals Libers (14avel tschientaner). A partir dal 8avel tschientaner è era attestada l'existenza da glied libra da persuna. En quest connex ston ins però sa distanziar tant dal stereotip da la libertad gualsra sco dal dualissem simplifitgant feudalissem-democrazia (Liver). La fundaziun da las Lias en il 14avel e 15avel tschientaner, la conclusiun da cunvegns d'agid vicendaivel, campagnas militaras cuminaivlas enturn il 1500 e la conquista da las Terras subditas (1512) han stgaffi las premissas per la pussanza politica d'in stadi defeudalisà e secular. Il Contract federal dal 1524 ha furnì la basa legala per il transferiment da la suveranità als «Cusseglis e dretgiras». La victoria a la Battaglia a la Chalavaina (1499) ha procurà a las Lias la libertad factica da l'Imperi e las duas guerras da Müsch dal 1525 e 1531 han definì e stabilisà il cunfin meridional da la Republica da las Trais Lias cun il ducadi da Milaun. Ils umanists dal 16avel tschientaner, surtut Simon Lem-

La libertad politica è vegnida considerata sur lung temp sco privilegi acquistà dals perdavants victorius.

nius e Durich Chiampell, han celebrà quests dus eveniments sco las grondas prestaziuns da lur antenats e contemporans a favur da la libertad.

Sut l'influenza da la reformaziun ha la Dieta federala da Glion legiferi il 1526 la libertad da la confessiun, e quai sco dretg da decider en atgna autonomia davart l'appartegnentscha a la cretta catolica u reformada – ina decisiun da pionier en l'Europa da quel temp. Il transferiment subsequent da quest princip sin las Terras subditas, la stipulaziun dal dretg da recepir fugitivs religios (1544) e la promozion da minoritads reformadas en las vischnancas (1577) ha francà la libertad da conscienza en la Vuclina ed en il contadi da Clavenna. Ils fugitivs religios talians dechantavan la «Libertas Rhetica», e Pier Paolo Vergerio, il reformatur da las

vals meridionalas, celebrava la Rezia sco lieu da la libertad, dal qual ils flums ils pli bels e vigurus curran vers l'Europa, purtont a quella il dun da la libertad da conscienza. Als Vuclinais è quella percenter puspè vegnida privata tras il Capitulat da Milaun dal 1639. Gia en ils emprims contracts e patgs stipulads tranter las vischnancas e las dretgiras grischunas cun ils Lieus confederads u cun l'exteriur, han ins pretendì era la libertad economica en il senn d'in «commerzi e traffic liber». En maniera prohibitiva èn ins dentant sa cumportà envers ils gidieus.

En la publicistica vegniva la libertad considerata e validada tut tenor il stadi d'anim politic a moda differenta. En temps da miseria – per exempel durant ils Scumbigls grischuns – ed en l'epoca da resvegli en il 19avel tschientaner èn ins s'occupà intensivamain da quella. Ins celebrava dentant adina las sollevaziuns cunter ils chastellans dal temp medieval sco emprims acts da liberaziun. Quels chastellans vegnivan preschentads en general sco umans crudaveils che turmentavan il simpel pievel. Adam Saluz e Luzi Gabriel han dechantà en il 17avel tschientaner la «niebla libertad» che noss babuns han mantegnì cun l'agid da Dieu. La liberaziun da l'Engiadina Bassa da l'Austria (1652) ha inspirà Martinus ex Martinis a sia «Canzun davart la Libertad da nossas 3 Ligias» («Volva teis oelgs in Oriaint,/Da mezdi, nott, Et Occidaint./ Non ais sco nuo poevel chi hà/Tant pretiusa LIBERTAT»). La libertad tant ludada era però adina periclitada tras intrigas da vart da cliccas aristocraticas, tras charplinas tranter partidas e dretgiras nauschas legalmain contestablas. D'ina transfiguraziun idealistica da libertad ed amur per la patria dattan perditga enturn il 1780 las «Patriotische Reden» dal pleon Jakob Grass sco era l'«Elegie an mein Vaterland» e la «Traute Heimat meiner Väter» da Johann Gaudenz von Salis-Seewis.

En la Veglia Republica subsumav'ins sut il term libertad primarmain ils dretgs e las libertads da las dretgiras, dals vischinadis e da las corporaziuns. Cuntegnids en la libertad cumina e liads al dretg da vischinadi respectivamain a l'appartegnentscha ad ina mastergnanza eran las libertads ed ils dretgs individuals dals vischins. Be els eran libers, entant ch'ils fustlers, che na disponivan betg dal status da vischins, n'avevan nagin access als dretgs ed a las libertads – quests vegnivan accordads ad els (sche insumma) mo cunter in pajament. Lur integraziun en la communitad dals vischins dependeva en tuts regards da la bainvulientscha da quels. Quest'idea corporativa da libertad è entrada en il 19avel tschientaner en conflict cun la concezziun liberala da la libertad individuala, munida cun dretgs

umans e civils generals ed eguals. L'idea liberal-radicala è sa fatga valair en la Constituziun federala dal 1848 ed ha provocà in'adattaziun correspondent da la Constituziun chantunala dal 1854. La lescha da domicil dal 1874 ha eliminà la pratica da la veglia libertad. En il vocabulari conservativ ha quella vivi vinavant fin en ils onns 1950. Caspar Decurtins ha polemisà il 1899 a l'occurasiun da la festa commemorativa da l'«Onn franzos 1799» cunter la concezziun da la libertad da la Revoluziun franzosa ed ha remartgà il suandant: «Ils perdavons vulevan saver nuot della nova libertad». Els eran libers «per la grazia de Dieu». En il gieu festiv ed en las chanzuns da las festivtads per la commemoraziun da la Battaglia a la Chalavaina 1499–1899 cumparan omaduas concezziuns e las structurats statals dal Chantun e la mentalità politica da blets Grischuns reflecteschan quellas fin al di dad oz. (red.)

Soveranità

Il term deriva dal latin superanus, rumantsch suveran, regent. En il dretg statal signifitga el la «pussanza statala suprema» che na sutstata a nagina autra pussanza, che decida damai en ultima istanza. Entant che la «soveranità interna» d'in stadi signifitgescha l'abilità da quel da s'organisar autonomamain, designescha la «soveranità externa» l'indipendenza d'in pajais sco subject immediat dal dretg internaziunal. Jean Bodin, il teoreticher da l'absolutissem franzos (1567) preferiva, conform a ses temp, in retg (prinzi) sco executur da la suveranità. 200 onns pli tard ha formulà Jean-Jacques Rousseau la teoria da la suveranità dal pievel che vegn applitgada anc oz: il pievel exercitescha la suveranità statala e la voluntad dals singuls burgais che furma en sia totalità la voluntad generala è la pussanza statala suprema.

Cun la fin dal domini feudal en il Grischun èn daventadas las dretgiras grischunas – en consequenza da l'autonomia acquistada successivamain – purtadas da «dretgs e libertads», vul dir suveranas en il temp medieval tardiv. L'opiniun maioritara vegniva eruida a l'intern en maniera democratica directa tras la tschentada da cumin u tras la radunanza dals vischins entaifer ils vischinadis. Vers l'extern, vul dir en il rom da las Lias surordinadas en singuls secturs, s'exprimivan ils «cusseglis e dretgiras» (cumins/vischnancas giudizialas) tras il «pli». Quest votum collectiv resultava da la maiorità da las vuschs individualas dals vischins d'ina dretgira e vegniva alura preschentà a la Lia respectiva u a las Trais Lias. Bodin refusava categoricamain questa furma da democrazia directa ch'el considerava sco communalissem privlus per l'unitad da la pussanza, sco quai ch'el

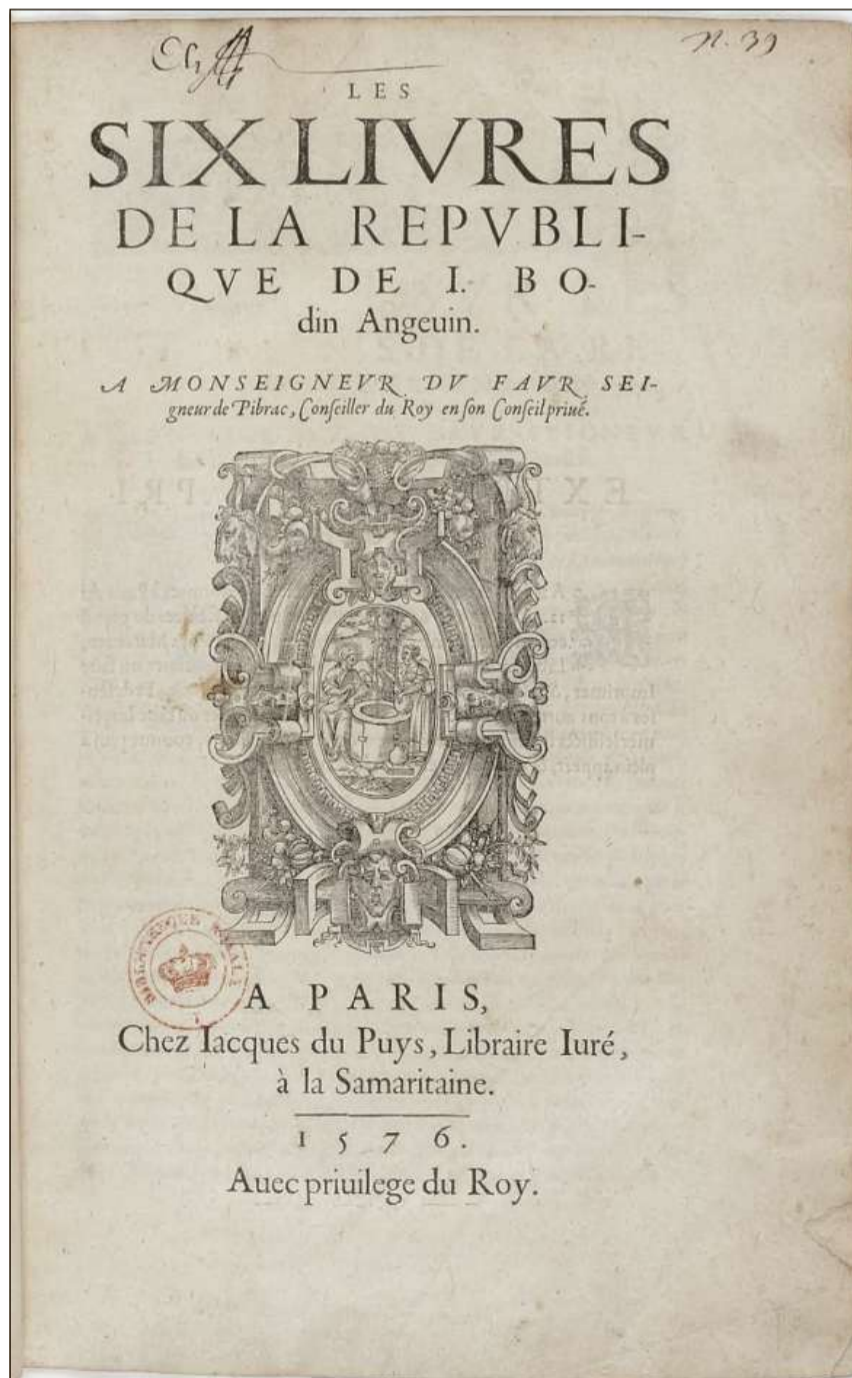
refusava l'urden statal da la Confederaziun.

Suenter l'intermez centralistic da la helvetica, ha la mediaziun reintroducì il sistem vegl. Il Cussegl grond ha obtegnì il dretg legislativ, il dretg da conferma e l'administraziun èn dentant restads resalvads als «cusseglis e dretgiras» suverans (referendum). La Constituziun chantunala dals 12 da november 1814 n'ha midà nagut en quel regard. Il contract federal dal 1815 ha confermà l'allianza dal 1803, integrond il chantun Grischun sco chantun suveran en la Confederaziun svizra – ina conferma dal 1803. Sut pressiun da la Constituziun federala dal 1848 ha il Grischun stuì dismetter ses model da democrazia communal. L'art. 1 da la Constituziun chantunala dal 1854 prescrieva: «La suveranità sa basa sin la totalità dal pievel». La vusch individuala ha remplazzà il «pli» collectiv, accumulind l'adattaziun en il senn da la concezziun liberala da la democrazia proclamada da Rousseau. Tscherts elements da la suveranità, exercitada dals «cusseglis e dretgiras» en la Veglia Republica, sa reflecteschan era en l'autonomia communal da las vischnancas politicas. Dapi il 1848 definescha il pievel svizzer la dimensiun e la percezziun formala dals dretgs suverans da la Confederaziun, dals chantuns e da las vischnancas. La voluntad suprema dal pievel, che sa manifestescha en furma da maiorità da las vuschs respectivamain dal pievel e dals chantuns, è impegnativa tant per las elecziuns e votaziuns sco era per ils referendums e per las iniziativas. Questa voluntad generala s'exprima explicitamain en la Constituziun federala. En quest rom sa dattan era ils chantuns e – sin il stgalm il pli bass – las vischnancas lur constituziuns (iniziativa).

La veglia suveranità vegn dechantada en diversas chanzuns popularas e patrioticas, ma en il «Pur suveran» da Gion Antoni Huonder ha ella chattà s'expressiun la pli emfatica ed idealisanta. En la publicistica politica conservativa è vegnida celebrada la «veglia libertad, artada da noss vegls» fin viaden ils onns 1950 sco libertad corporativa ed opposta a la concezziun da la libertad individualistica dal liberalissem. Adolf Collenberg

Indipendenza

L'indipendenza fa part, en il rom dal dretg internaziunal, da la suveranità d'in stadi e consista en il dretg da quel da decider en accord cun il dretg internaziunal ed en atgna autonomia davart ses affars interns ed externs. Las Lias grischunas avevan revenditgà e pratitgà quest dretg dapi l'entschatta dal 16avel tschientaner. Pieth numna la Republica dal 1524 in «stadi puril suveran». La Pascha Vestfalia dal 1648 aveva sigillà formalmain s'indipendenza da l'Imperi. Ils Habsburgais eran dentant, sco conts dal Tirol, cunregents en la Republica da las Trais Lias. Las Otg Dretgiras eran sa cumpradas libras il 1649–52, l'Engiadina Bassa (senza Tarasp) il 1652 da l'avugadia habsburgaica, il signuradi da Razén, Tenna e Sursaiassa eran dentant restads sut il domini austriac. En ils temps che las pussanzas europeicas dominantas s'interessavan particularmain per ils pass grischuns (per exempel durant ils Scumbigls grischuns) era l'indipendenza ina ficziun. Cun la helvetica respectivamain la mediaziun (1803) è passada la suveranità statala suprema dal Grischun a la Confederaziun. Adolf Collenberg

Il famus teoreticher dal stadi franzos Jean Bodin sa deditgescha il 1576 a moda critica a la furma statala da las Trais Lias.

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artigels (geografics, tematics, artitgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.